

BOHUSLAV HLADÍK

Bratrstvo soukenických tovaryšů v Polné v první polovině
19. století a jeho sociální význam

Mezi polenskými řemesly zaujímal až do poslední čtvrtiny 19. století nejpřednější místo výroba vlněných suken. Soukeníci se také těšili zájmu polenské vrchnosti, která jako největší producent vlny na panství u nich nacházela odbyt, kvetoucí řemeslo zatěžovala dávkami a pronajímala mu obě panské valchy. Nejstarší artykule polenských soukeníků se nezachovaly. Teprve r. 1546 je datována listina, kterou polenským soukeníkům obnovila cechovní artykule tehdejší majitelka panství Eliška z Postupic.¹⁾ Již r. 1654, brzy po třicetileté válce, kterou i Polná velmi utrpěla, bylo zde napočítáno 60 soukeníků, kteří měli zároveň zemědělskou usedlost, 3 postřihači sukna, 17 přadláků vlny, 2 barvíři a 1 valchář.²⁾ Kromě toho předly vlnu pro Polnou i okolní vesnice.

Když 20. srpna 1657 udělil kníže Ferdinand z Ditrichštejna Polné nové výsady,³⁾ věnoval v nich téměř polovinu textu soukeníkům. Daroval jim nedávno postavenou barevnu se všemi kotly a ostatním vybavením, odpustil dřívější povinný odběr 200 měric žita, ale zároveň uložil povinnost platit z každého zhotoveného kusu sukna 18 krejcarů.

V tereziánském katastru, sepsaném na polenském panství roku 1757, bylo v Polné podchyceno 41 soukeníků-zemědělců, 3 postřihači a v židovském městě 16 obchodníků vlnou, z nichž jeden vedl i barvy pro soukeníky.⁴⁾

Patentem z r. 1765 byl značně usnadněn rozvoj soukenické výroby. Soukeníkům v českých zemích bylo povoleno pracovat na více stavech, mohli mít větší počet tovaryšů podle potřeby a bylo jim také usnadněno přijímání nových mistrů do cechu. Z té doby nemáme ještě z Polné údaje o rozsahu výroby. Byla však značná, soudě podle stížnosti jindřichohradeckých soukeníků v r. 1766, že erární dodavatelé obchodují jen s Jihlavou a Polnou.⁵⁾

Od r. 1787 se zachovaly jednací protokoly polenského soukenického cechu. Z nich jsme dosti dobře informováni o organizaci soukeníků až do jejího úplného zániku počátkem 20. století. V r. 1794 bylo v cechu 190 mistrů, v létech 1800 až 1820 se počet mistrů pohyboval okolo 220⁶⁾ až dosáhl roku 1836 maxima 280 mistrů.⁷⁾ Polná tehdy měla 5342 obyvatel.⁸⁾

O kapacitě výroby polenských soukeníků v té době můžeme si učinit představu hlavně z údajů cechovních protokolů o kontraktech na dodávky sukna pro

vojsko erárním skladům v Praze, Brně, Štokravě a erárním dodavatelům v Jihlavě. Skutečná výroba byla ovšem vyšší, protože erárních dodávek se účastnili především kapitálově silnější mistři. Ostatní dávali přednost výrobě pro drobný prodej na okolních trzích, kde docilovali vyšších cen. Kromě toho můžeme soudit o kapacitě nepřímo z různých jiných údajů v protokolech.^{8a)}

O rozsahu polenské soukenické výroby dávají představu tyto údaje:

26. 6. 1788 Byl uzavřen kontrakt na 4500 kusů suken.⁹⁾
1789 Kontrahováno 4500 kusů (seznam 75 mistrů na 4001 kusů).
17. 5. 1791 Kontrakt na 5200 kusů sukna, který cech splnil do prosince, z čehož lze usoudit na výrobní kapacitu alespoň 10 000 kusů ročně.
11. 4. 1793 Kontrakt na 7000 kusů s vídeňskou komisí.
1. 2. 1803 Uzavřen s jihlavským podnikatelem Tostem kontrakt na 4000 kusů pro štokravskou komisí.
2. 4. 1803 Dotaz podnikatele J. V. Schwarze z Jihlavy, kolik kusů komisních suken by cech měsíčně mohl dodat. Odpověď: 2000 kusů bílých i barevných. Z toho vyplývá roční kapacita 24 000 kusů.
9. 12. 1806 Mistři se obávají drahoty vlny a proto bylo kontrahováno jen 2000 kusů, ačkoliv vedení cechu se domnívalo, že je možno uzavřít kontrakt na 10 000 až 12 000 kusů.
1812 V souvislosti s přijímáním nového člena sdělil cech postřihačský, že jeho 7 mistrů může apretýrovat ročně 20 000 kusů suken, vyrábí se však sotva 6000 kusů.
14. 12. 1813 Podle dopisu vrchního polenského panství musel do konce prosince dodat eráru každý chudý mistr 1–2 kusy, zámožnější 3–4 kusy, celkem 1184 kusů suken. Podle toho byla výrobní kapacita asi 20 000 kusů.
20. 3. 1825 Pražská komise nabízela kontrakt na 2530 kusů, který cech nepřijal s odůvodněním, že „jejich zámožnost tomu nepostačuje.“

O výrobě ve 20. a 30. létech 19. století nemáme zatím údaje. Podle počtu příslušníků cechu, mistrů, tovaryšů i učňů, který měl od dvacátých let stoupající tendenci až do poloviny třicátých let, byla jistě značná.

Střediska soukenictví na Vysočině nezachytila nástup první průmyslové revoluce. Do poloviny 19. století se jen někde podařilo zmodernizovat výrobu. Na Vysočině patřil k těmto výjimkám okolo r. 1860 Humpolec. Kromě toho bylo vybudováno několik továren v okolí Jihlavy. To již bylo polenské soukenictví odsouzeno k pozvolnému zániku. Ruční výroba konkurovala velmi těžce cenou i odbytovými podmínkami výrobě tovární. Neschopnost polenských soukeníků změnit zastaralé výrobní postupy a jejich lpění na strnulé přežití cechovní organizaci měly přímý vliv na budoucí hospodářský úpadek Polné. Ještě r. 1846 byla Polná s 5500 obyvateli na třetím místě mezi městy Českomoravské vysočiny za Jihlavou a Třebíčí a byla charakterizována jako průmyslové město s velikým kostelem.¹⁰⁾ Do konce století však zbyly ze soukenictví žalostné trosky.

Ještě r. 1856 složilo 23 mistrů kauce na erární kontrakt na 3382 kusů sukna. V lednu a únoru 1863 bylo zpracováno na obou valchách 1148 kusů suken. Toho roku navrhovalo 13 mistrů kontrakt s Brnem a Štokravou na 2425 kusů a pražské komisi bylo dodáno 1046 kusů. Roku 1866 byl uzavřen kontrakt s Prahou, Brnem a Štokravou na více než 2000 kusů. Tenkrát však již erární sklady kupo-

valy od řemeslných výrobců sukna jen v případě nutné válečné potřeby. V r. 1867 expedovalo 12 mistrů do Uher 1000 kusů a eráru 15 mistrů 1800 kusů suken.

V r. 1872 se již polenští soukeníci marně snažili o vojenské dodávky, až r. 1876 uzavřelo 6 mistrů kontrakt na 787 plášťů. Tehdy hrál v odbytu polenských soukeníků hlavní úlohu brněnský jarmark. Na Starém Brně měli vyhrazenou ulici a sami si přesně určovali pořadí stánků podle stáří mistrů. Je zajímavé, že upadající polenské soukenictví nacházelo hlavní odbyt v městě, kde byla v té době již silně rozvinutá tovární výroba sukna a kde již sto let předtím začínaly soukenické manufaktury.¹¹⁾ V Brně nakupoval hrubší sukna ruční výroby hlavně venkov a překupníci. Také na jarmarcích v okolí Polné kupoval především venkov.

V r. 1887 byl přijat poslední učedník Alois Ferra. V roce 1895 pracovalo v Polné již jen 6 soukeníků. O erární dodávky, které byly tehdy po několik let ve výši 1000—2000 m sukna ročně, měli však zájem pouze 3 mistři.

Poslední polenský soukeník Augustin Sedlák pracoval na erárních dodávkách ještě v první světové válce; musel však nahradit ruční dřevěné stavy dvěma železnými stavy mechanickými. Po válce již nepracoval.

Námezdní síly v soukenickém řemesle a bratrstvo tovaryšů

Je přirozené, že značný objem polenské soukenické výroby koncem 18. a počátkem 19. století vyžadoval při pomalé ruční výrobě velký počet pracovních sil. Kromě domáckých přadláků vlny, kteří pracovali i v okolních vesnicích, vpomáhali v dílnách i rodinní příslušníci. Jejich počet není možno zjistit. Důležitými pomocníky mistrů byli učni a tovaryši, o jejichž počtu máme přesné záznamy (viz tabulku č. 2).

Tovaryši různých větších řemesel se sdružovali v tzv. bratrstva neboli tovaryšské řády. Organizování soukenických tovaryšů bylo známo v některých městech již ve středověku.¹²⁾ V nejstarší zmíněné již polenské soukenické listině, privilegii Elišky z Postupic soukeníkům z r. 1546, jsou přesně určeny odměny tovaryšům za jednotlivé pracovní úkony, není tam však dosud zmínka o jejich organizaci. V Humpolci měli soukeničtí tovaryši své artykule o 38 člancích již roku 1625.¹³⁾ Toto sdružování tovaryšů bylo v českých zemích zakázáno generálními cechovními artykulemi z r. 1739. Tovaryši nesměli mít bratrstvo, vlastní pečeti ani pokladnici. Podle Lukáška však zůstala bratrstva tu a tam zachována, nebo se později nově zřizovala. V Jihlavě udělila městská rada bratrstvu soukenických tovaryšů artykule 28. června 1669. Tovaryši si založili protokol,¹⁴⁾ ve kterém potom pokračovali nepřetržitě až do rozpuštění r. 1906. Důkazem, že zákaz tovaryšských bratrstev z r. 1739 nebyl ani úředně dodržován, jsou artykule o 14 bodech, vydané 19. června 1775 moravským zemským guberniem soukenickým tovaryšům.¹⁵⁾

V Polné je bratrstvo soukenických tovaryšů doloženo pokladní knihou z let 1819—1846.¹⁶⁾ Kniha byla založena 1. ledna 1819. Protože však v ní je přenos zůstatku z předchozího roku, existoval řád již před tímto datem. Zápisy v knize jsou dosti podrobné, takže je možno pokusit se o charakteristiku této organizace tovaryšů. I když bratrstva tovaryšů zdaleka ještě neměla charakter pozdějších odborových organizací, přece jen se v nich sdružovali zaměstnanci v přežívající cechovní výrobě ještě v době průmyslové revoluce v první polovině 19. století, kdy

již povolna narůstal proletariát. Proto je zarážející, jak málo pozornosti bylo dosud tovaryšským bratrstvům věnováno. Protože podobné organizace měly i jinde stejný ráz, mohou mít některé závěry širší platnost.

Na začátku dvacátých let 19. století pracovalo v Polné okolo 90 soukenických tovaryšů a v r. 1833 dosáhl stav maxima 126 tovaryšů. Od r. 1840 začal stav klesat až na počet 26 členů r. 1846, kdy zápisy pokladní knihy v květnu končí. Poslední schůze 10. května se zúčastnilo 25 členů. O tom, zda bylo bratrstvo úředně zrušeno nebo se rozešlo pro nedostatek členů, nemáme v pokladní knize zmínku. Je možné, že bylo rozpuštěno úředním zásahem v důsledku sociálního vření, které proběhlo v našich zemích v letech 1844—1847. Bouře byly vyvolány především velkým zdražením potravin a byla jimi zasažena i některá střediska soukenické a plátenické výroby. Na Moravě a ve Slezsku to byly např. Krnovsko 1844, Bílovec, Bruntál a Brno 1846, Třešť, Šumperk, Brno, Prostějov, Šternberk, Lipník aj. r. 1847.¹⁷⁾ Z většiny těchto míst přicházeli do Polné vandrující soukeničtí tovaryši, takže mohli přinášet zprávy o nepokojích.

Drahotou byla citelně postižena i Polná. V r. 1846 zde stála rakouská míra žita 8 zlatých konv. měny proti 1 zlatému 12 krejcarům v r. 1832, míra ječmene stoupala v téže době z 1 zl. 12 krejc. na 5 zl. 30 krejc. Když potom ceny potravin v r. 1847 dále stoupaly — u žita na dvojnásobek ceny r. 1846 — byla polenská městská rada nucena zřídit od dubna do července 1847 vyvažovnu polévek, ve které bylo denně rozdáno 150 porcí.¹⁸⁾ Postavení soukenických tovaryšů při tak prudkém vzrůstu cen potravin a stagnaci soukenické výroby, signalizované právě prudkým poklesem členů bratrstva, muselo být skutečně kritické. O tehdejší radikální smýšlení v Polné máme doklad v zápisu kronikáře Antonína Lána v polenské kronice r. 1848:

„Nemejlíme se, jmenujíce hnutí, jež se roku 1848 mezi všechny národy evropské rozšířilo, hnutím sociálním, čili společenským. Čím větší se stala mar-notratnost a pýcha boháčů, tím hůře to vypadlo s třídou proletářů. Následkem toho zvětšil se spolek lidí, jenž nejsouce k práci schopný [sic!], bez práce byli a hlad trpěli, avšak vidouce bohatství a pýchu boháčů nespokojenými se stali. Nouze a bída v ukrutné podobě přišla mezi společenský stav a hrozná vášeň a nenávist a mstychtivost se objevily.“

Je pravděpodobné, že Lán reprodukoval v kronice mnohé z toho, co četl v tisku. Určitě však psal i pod dojmem předchozích hladových let v Polné.

Organizace bratrstva

V čele polenského bratrstva soukenických tovaryšů stáli dva tovaryši, zvaní starší. První byl zvolen z řad domácích, druhý z řad cizích vandrujících tovaryšů, aby byly chráněny i jejich zájmy. Obě funkce byly čestné. Třetím funkcionářem byl řádový písař, vedoucí účetnictví. Do roku 1825 mu byla vyplácena odměna 40 krejcarů, v r. 1826 byla zvýšena na 1 zlatý 10 krejcarů ročně. Funkcionáři bratrstva byli voleni obyčejně na 1 rok, nejvýše na 3 roky.

Tovaryšské bratrstvo bylo zcela v područí cechu. Jak bude zřejmé z rozboru výloh, byla to organizace toliko podpůrná. Soukenický cech vykonával přímý dohled na účetnictví bratrstva, které každoročně kontrolovali 2—3 členové cechu, obyčejně cechmistři, zvaní v této funkci řádoví komisaři, za odměnu 1 zlatý 10 krejc. každému. Kromě toho byl dosazen cechem některý mistr jako přisedící. To-

varyši byl zván bajsicor (z něm. Beisitzer) a účastnil se všech schůzí bratrstva podobně jako majitel herberku, který bratrstvu vydával před jednáním pokladnici.

Vandrující tovaryši

Každý tovaryš, který se ucházel u cechu o přijetí za mistra, musil předložit výuční list, zhotovit mistrovský kus a kromě toho prokázat, že pobyl tři roky na zkušéné, na tzv. vandru. Vandr, při kterém tovaryš prošel kus světa, byl při tehdejší nedostatku sdělovacích prostředků nejlepší možností k získání a výměně zkušeností v řemesle i životě. Kromě toho přinášeli tovaryši ze světa do svých rodišť i nové myšlenkové proudy kulturní i politické. Tovaryši chodili většinou pěšky od jednoho města ke druhému, někdy i několik společně, a pokud nedostali práci, putovali dál.

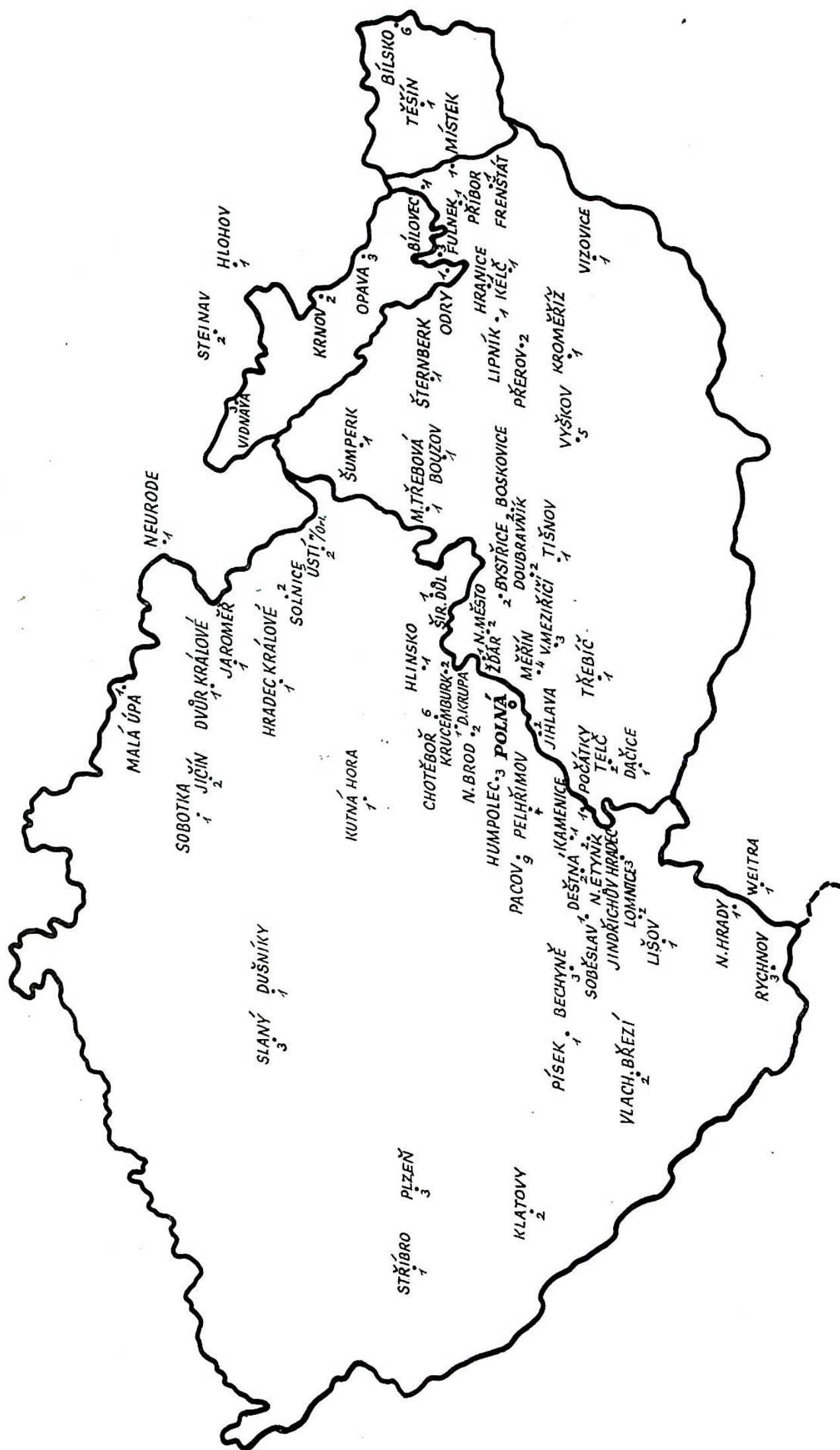
V pokladní knize polenského bratrstva soukenických tovaryšů máme řadu záznamů s uvedením místa, odkud vandrující tovaryši pocházeli. Domicil není uváděn u placených příspěvků, nýbrž jen v některých případech u vyplácených podpor, takže kniha neposkytuje přehled o původu všech cizích tovaryšů, pracujících v l. 1819—1846 v Polné. Z celkového počtu 947 vandrujících tovaryšů je jich podchyceno domicilem 142, tj. 15 %. Přesto nám tabulka č. 1 ukazuje, jak důležitou křižovatkou vandrujících tovaryšů byla Českomoravská vysočina se svými četnými soukenickými středisky. Tudy procházeli tovaryši z jižních a v menší míře i ze západních Čech na střední a severní Moravu a do Slezska, kde nacházeli rovněž práci.¹⁹⁾ Někteří tovaryši putovali z Vysočiny do soukenických měst severovýchodních Čech.

Tabulka č. 1

Původ vandrujících tovaryšů, zaměstnaných v Polné 1819—1846

O b l a s t	P o č e t
Českomoravská vysočina	49
Jižní Čechy	20
Severovýchodní Čechy	11
Západní Čechy	6
Střední Čechy	5
Střední Morava	12
Severní Morava	16
Rakouské Slezsko	16
Pruské Slezsko	4
Horní Rakousko	1
Dolní Rakousko	1
blíže neurčitelná místa	1
	142

Do mapky dobře zapadá cesta polenského soukenického tovaryše Františka Haupta. Vandrovni knížka mu byla vystavena polenským magistrátem 14. června 1834, 30. září mu cech potvrdil, že pracoval u svého otce přes 3 roky a již 1. pro-

Původ vandrujících tovaryšů v l. 1819—1846 v Polné.

Návrh B. Hladík. Kreslil J. Lader.

since 1834 dostal Haupt potvrzení od magistrátu v Lipníku, že tam byl 10 týdnů zaměstnán u soukeníka Františka Kovaříka. 2. prosince byl Hauptovi potvrzen průchod Olomoucí, 3. prosince se zdržel v Lanškrouně, 6. prosince v Ústí n. Orlicí, odkud se dal podle zápisu v knížce do Rychnova nad Kněžnou. Protože ani tam nedostal práci, odešel 9. prosince směrem na Chrudim, kterou prošel o dva dny později. 13. prosince byl již v Kutné Hoře a 15. prosince dorazil do Humpolce, odkud šel dál do Pacova. Zápisy ve vandrovní knize končí 17. prosince, kdy Haupt odešel z Pacova směrem na Tábor.

Od r. 1840 lze sledovat stálý úbytek tovaryšů, organizovaných v polenském bratrstvu. V letech 1844—1846 nebyl v pokladní knize zapsán ani jediný přivandrovalý tovaryš. Dosud však v cechu někteří pracovali, protože herberk byl stále v provozu, soudě podle vypláceného nájemného.

Podíl domácích a vandrujících členů bratrstva

V tabulce č. 2 je v první rubrice uveden maximální počet všech členů bratrstva v určitém roce, zjištěný podle účasti na schůzích, ve druhé rubrice počet domácích tovaryšů, přijatých během roku do bratrstva, ve třetí rubrice počet všech přivandrovalých tovaryšů během roku, kteří v Polné dostali práci a vstoupili do bratrstva. Poměr domácích a cizích tovaryšů není možno zjistit, protože nám většinou není známa doba pobytu vandrujících tovaryšů. V průměru však pracovali v cechu určitě mnohem kratší dobu než tovaryši domácí.

Domácí tovaryši volili nejen prvního staršího tovaryše, ale byli preferováni cechem, protože mezi nimi bylo mnoho synů soukenických mistrů nebo jejich příbuzných. Proto dostal vandrující tovaryš práci jen tehdy, když byli zaměstnáni všichni tovaryši domácí. Celkem pracovalo v Polné v letech 1819—1846 947 vandrujících tovaryšů a 404 tovaryšů domácích.

Tabulka č. 2

Počet soukenických tovaryšů v Polné 1819—1846

Rok	Maximum všech tovaryšů v roce	Počet domácích tovaryšů přijatých	Počet přivandrovalých tovaryšů během roku
1819	91	23	43
1820	80	13	52
1821	88	12	42
1822	75	6	27
1823	63	17	20
1824	85	20	37
1825	98	15	31
1826	88	16	18
1827	95	10	45
1828	102	8	71
1829	118	15	41
1830	90	21	62
1831	113	12	51

1832	105	22	81
1833	126	26	107
1834	120	25	46
1835	110	12	30
1836	100	18	27
1837	83	13	18
1838	92	20	25
1839	80	15	17
1840	71	10	12
1841	66	11	18
1842	65	19	22
1843	60	12	4
1844	27	4	—
1845	37	6	—
1846	26	3	—

Herberk

V každém soukenickém městě byla zřízena noclehárna pro vandrující tovaryše, zvaná tovaryšská hospoda neboli herberk, někdy také tovaryšský kvartýr. V herberku bydleli cizí tovaryši, pokud našli u členů cechu práci. Nenašla-li se pro tovaryše práce, nesměl se v herberku zdržet déle než 24 hodin a musel odcestovat.

Náklady na herberk platilo tovaryšské bratrstvo. Hlavní položkou bylo nájemné, které se podle pokladní knihy v letech 1819—1846 pohybovalo mezi 20 až 40 zlatými ročně.

Herberk byl zpravidla pronajímán v domě některého soukenického mistra, zvaného tovaryši pantáta, kterému byla svěřena do úschovy pokladnice bratrstva. O herberku máme z první poloviny 19. století několik zpráv v soukenických protokolech a pokladní knize bratrstva.

8. října 1811 bylo ujednáno zřízení nového herberku pro tovaryše u soukeníka Antonína Zimy (nyní Komenského ulice čp. 124). Nájemné činilo 20 zlatých v bankocetlích nebo 4 zlaté v šajnech a pacht uzavřen na 4 roky.

28. května 1814 byl sjednán na 4 roky pacht herberku s Janem Pešákem (nyní Palackého ulice čp. 257) za 4 zlaté vídeňské měny ročně.

V letech 1819—1824 je v pokladní knize bratrstva uváděn jako majitel herberku soukeník Václav Turecký (nyní Třebízského ulice čp. 53).

9. ledna 1826 sjednalo bratrstvo nájem nového herberku u soukeníka Petra Leipolda za 25 zlatých ročně. Při tom se vypilo za 5 zlatých litkupu. Pokladnice bratrstva byla do nového herberku slavnostně přenesena uspořádáním tzv. kasátu neboli slavnostního průvodu.²⁰⁾ Výlohy na kasát činily 25 zlatých.

V r. 1831 byl držitelem herberku opět Václav Turecký. 5. září sděloval cechu, že shromáždění tovaryšského bratrstva žádá, aby byl z města vypovězen pro noční potulku tovaryš Vilém Krečmer ze Steinavy v Pruském Slezsku.

29. prosince 1833 čteme v cechovním protokole zápis o změně herberku: „Poněvadž bývalý pantáta herberku řádu soukenického hospodu propustil a řád bez ní pro přenocování vandrovních býti nemůže, požádán spolumistr Jakub Eichler, držitel hospody Černého orla (nyní Husovo náměstí čp. 43), aby tovaryše na

sebe převzal za podmínek: výpověď smlouvy jednou ročně, odměna 12 zlatých (vyplaceno však dostal 30 zlatých), pro každého tovaryše postel s pořádnou slámou bezplatně. Žádného příchozího tovaryše, pro kterého by se dílo nenašlo, nesmí pod pokutou 2 zlaté trpěti přes 24 hodin. Bude dbát na pořádek.“ Počátkem r. 1834 se herberk k Eichlerovi přestěhoval. Kasát se tentokrát nepořádal a při přenášení pokladnice se tovaryši spokojili s hudbou za 5 zlatých a sudem piva v ceně 13 zlatých 31 krejcarů. Při truňku byly ještě zvláštní výlohy panímámě, manželce majitele herberku.

V létech 1838—1845 se v pokladní knize bratrstva podepisuje jako držitel herberku soukeník Josef Jílek. Měl herberk ve správě i po r. 1846, kdy bratrstvo přestalo existovat a režie s vydržováním herberku přešla na soukenický cech. 23. října 1851 sdělil Josef Jílek cechu, že se již minulý rok ucházel u cechmistrů o přídavek k nájmu a pro stálé odpírání utrpěl škodu, protože strava i dříví byly letos tuze drahé. V posledních dvou letech mu platili jen 18 zlatých. Žádal přidat 20 zlatých, jinak vypoví úmluvu. Cech jeho žádosti vyhověl.

Vydržování herberku bratrstvem tovaryšů až do r. 1846 bylo pro cech velmi výhodné. V herberku se ubytovali všichni cizí tovaryši, které cech potřeboval hlavně při nárazových pracích, zvláště v době erárních kontraktů velmi častých, a cech s tím neměl žádné výlohy. Kromě toho měl pod stálým dohledem nejen vandrující tovaryše, ale celé bratrstvo, které pořádalo schůze v herberku.

Hospodaření bratrstva

Inventáře mělo bratrstvo málo. K uschování peněz, různých listin a účetních dokladů si tovaryši pořídili v r. 1821 pokladnici. Byl to také důležitý symbol při schůzích, které se odbyvaly při otevřené pokladnici. Je dřevěná, intarzovaná, rozměrů 60×41×39 cm, se dvěma zámky. Na vnitřní straně víka je namalován empírový červený oválný štít se zlatou knížecí korunou, který drží dva andělé. Na štítě jsou dvě zkřížené struny na čechrání vlny a dvě soukenické štětky. Nahoře je letopočet 1821. Po pravé straně štítu je nápis: „Za Pana Paisicora P. Jakuba Perkmana a P. Starssih Towarjsse Petra Zimy,“ po levé straně: „Za Pantatu Pana Waclawa Tureckiho, P. Starssiho Towarjsse Antonina Flaissmana.“ Kresba je pravděpodobně prací polenského malíře Karla Leopolda Kasala. Pokladnice stála 32 zlatých a její oprava v r. 1834 5 zlatých 18 krejcarů. Je uložena v polenském muzeu.

K slavnostním příležitostem měli tovaryši vlastní korouhev. Byla zakoupena již před r. 1819, neboť o její existenci víme jen z několika položek za drobné opravy v pokladní knize. Stejným způsobem se dovídáme i o lucerně.

V r. 1824 byly zakoupeny nové tabulky a kladívko, kterým dával starší tovaryš znamení při schůzích. Téhož roku koupilo bratrstvo pro herberk dvě houně a tři slamníky za 21 zlatých 30 krejcarů.

Bratrstvo mělo také cínové nádoby, o nichž však víme jen z položek v pokladní knize za jejich mytí.

Hlavním příjmem bratrstva byl příspěvek 3 krejcarů, vybíraný při každé schůzi. Schůze byly průměrně patnáctkrát do roka a příspěvek byl povinen poslat i nepřítomný člen. Z výše vybraných příspěvků tedy máme dokonalý přehled o počtu tovaryšů. V pokladní knize je příspěvek označován jako „příjem schůzí“.

Každý učedník polenského soukenického cechu byl povinen po vyučení za-

platit při vstupu do tovaryšského bratrstva trojí poplatek. Bylo to především tzv. „řádové přispění“, vybírané od synů polenských soukenických mistrů ve výši 1 zlatého, kdežto ostatní platili 2 zlaté. Ve starších dobách skládal nový domácí člen bratrstva i libru vosku, později byla tato povinnost změněna na 10 krejcarů. Kromě toho se platilo 12 krejcarů tzv. „štungeldu“. Pod pojmem štungeld se však rozuměly i pokuty za různá drobná provinění tovaryšů, např. vyrušování při schůzích, účast na schůzi v nevhodném oděvu apod. Tyto pokuty byly vedeny v pokladní knize samostatně jen v r. 1826 a 1832 a proto jsou v tabulce č. 3 sloučeny.

Od příchozího vandrovního tovaryše, pokud nastoupil práci, bylo vybíráno jen zápisné, zvané „schreibgeld“. Do r. 1830 to bylo 5 nebo 10 krejcarů, od roku 1831 jednotně 12 krejcarů.

Tabulka č. 3

Celkové příjmy bratrstva v letech 1819—1846

Hotovost k 1. 1. 1819	66	15	zl.	kr.
Příjem schůzí	2.198	12		
Řádovní přispění	500	—		
Vosk	67	55		
Štungeld	83	38		
Schreibgeld	163	35		
celkem	3.079	35	zl.	kr.

V příjmech jsou však započítány i pohledávky bratrstva u tovaryšů, které byly vedeny v samostatných tabulkách. Byly značné a během sledovaného období byly několikrát odepsány jako storna, uvedená ve vydání. Celkem činily odepsané pohledávky 444 zlatých, tj. 14,4 % všech příjmů.

Největší položkou ve vydání bratrstva byl nákup nápojů na tzv. vánoční truňk, kdy tovaryši jednou ročně zapíjeli chmury svého trudného života, plného celoroční dřiny od 5 hodin ráno do pozdního večera. V některých letech se také vypilo menší množství piva při volbě představených bratrstva a při revizi pokladny. Přibližně stejně velký byl i náklad na nájemné herberku.

Podpory členům, které tvoří 15,5 % vydání, byly udíleny ve formě příspěvků nemocným členům bratrstva. Když vandrující tovaryš onemocněl, byl mu placen povoz k nejbližší stanici dostavníků — obvykle to bylo do Jihlavy, Měřína, Žďáru nebo Chotěboře — odkud byl potom dopraven do domovské obce. Tím byl cech zbaven starosti o nemocného cizího tovaryše.

Přes 14 % bylo vynaloženo na různé náboženské obřady a slavnosti, kterých se tovaryši povinně účastnili.

Celkem je z vydání zřejmá podpurná činnost bratrstva, která převážně sloužila k nepatrnému zmírnění nejkřiklavějších případů bídy, do které tovaryši upadli bez vlastní viny. Přenesení těchto starostí na bratrstvo cechu plně vyhovovalo, protože se zbavoval povinnosti sám nějak řešit tyto případy.

Tabulka č. 4

Rozpis vydání bratrstva v l. 1819—1846

	zlatých	kr.	celkem		%
<i>Podpora členům</i>					
Nemocným	263	26			
Nemocným na povoz	129	34			
Rakev pro zemřelé	5	—			
Okradeným	8	21	406	21	15,5
<i>Herberk</i>					
Nájemné	762	53			
Litkup při nájemném	6	12			
Přenášení pokladnice	49	21	818	26	31,2
<i>Inventář</i>					
Nákup inventáře	63	30			
Oprava inventáře	12	36	76	06	2,9
<i>Administrativa bratrstva</i>					
Zástupcům cechu při revizi	59	40			
Řádovému písaři	23	—			
Kancelářské potřeby	26	36			
Svolávání schůzí	12	36	121	52	4,7
<i>Nápoje</i>					
Vánoční truňk	695	27			
Pivo při volbě	30	40			
Truňk při revizi pokladny	86	06			
Mytí cínového nádobí	10	47	823	—	31,4
<i>Náboženské obřady</i>					
Mše	88	—			
Kantorům za muziku	128	33			
Zpěvákům	3	16			
Kalkování	10	08			
Zvonění	30	36			
Ministrování a svíčky	90	24			
Členům žebavých řádů	25	01	375	58	14,3
	celkem		2.621	43	100,0

Význam polenského bratrstva

Po celou sledovanou dobu existence polenského bratrstva soukenických tova-
ryšů v letech 1819—1846 jsme nezjistili z cechovních protokolů a záznamů bra-

trstva ani náznak konfliktů s cechem ani jakékoliv prosazování požadavků tovaryšů. Důvodů, proč se ani na samém sklonku působení cechů nedokázala tovaryšská bratrstva osvobodit z jejich podřízenosti a tím lépe prosazovat zájmy svých členů, bylo několik. Tovaryš pracoval jako námezdná síla u mistra, avšak pravidelně s vyhlídkou, že se sám stane mistrem. Proto původně tovaryši nemohli mít zájem bojovat proti cechu, do kterého chtěli časem sami vstoupit. Projevoval se zde také vliv značné části domácích tovaryšů, kteří měli v cechu příbuzné, např. otce nebo starší bratry. Tehdy ovšem již měli tovaryši vzhledem k silnému ekonomickému tlaku manufaktur a zvláště továren stále menší naděje na osamostatnění. Větší aktivizaci tovaryšského bratrstva k ochraně práv svých členů zneumožňoval také systém dohledu pomocí majitele herberku, přisedícího a kontrolorů účetnictví bratrstva. Negativní úlohu však sehrály především artykuly tovaryšských bratrstev. Neměnily se po celá staletí a byly dodržovány ještě v době nastupující průmyslové revoluce v první polovině 19. století.

Artykuly polenského bratrstva soukenických tovaryšů se nezachovaly. Můžeme však srovnávat artykuly tovaryšů humpoleckých z let 1625 a 1816.²¹⁾ Počátkem 19. století byly soukenické cechy v Polné přibližně stejně početné a teprve asi od r. 1815 počal humpolecký počtem mistrů převažovat. Humpolecké artykuly o 38 člancích, udělené tovaryšům cechem r. 1625, kladou v mnoha bodech důraz na bezpodmínečnou poslušnost tovaryšů vůči představeným cechu a mistrům a na povinnosti tovaryšů. Nikde však nejsou stanoveny jejich práva a cech si vyhrazuje sám zprostředkování sporů mezi tovaryši a mistry. Ve stejném duchu jsou psány humpolecké artykuly i r. 1815.

Závislost tovaryšů se nepříznivě odrážela v nedostatku třídního uvědomění a měla vliv na jejich celkovou občanskou pasivitu. Proto nepřekvapuje, že se v první polovině 19. století polenští tovaryši jen velmi málo účastnili tehdejšího čilého kulturního života města. Také v polenské Národní gardě r. 1848 byli mezi 117 soukeníky organizováni jen 3 tovaryši. Nekvalifikovaní dělníci neměli vůbec do gardy přístup.²²⁾ Podobně v blízké Jihlavě proběhl rok 1848 bez aktivnější účasti dělníků.²³⁾ Pouze ve velkých průmyslových centrech, kde řemeslníci tovaryši měli již příklad továrního dělnictva, nastala od padesátých let radikalizace jejich činnosti. Nejprve to byly snahy po osamostatnění vůči cechu. Tak 15. srpna 1850 odmítli krejčovští tovaryši v Praze účastnit se slavnostní intronizace knížete Bedřicha Schwarzenberka na pražského arcibiskupa a nést cechovní prapor, protože je cech nutil, aby výlohy spojené se slavností nesli z vlastní pokladny.²⁴⁾ V Liberci, kde se mistři snažili udržet bratrstvo v područí cechu, odmítali tovaryši platit příspěvky.²⁵⁾

Radikalizační snahy soukenických tovaryšů již Polnou nezasáhly. Soukenická výroba zde v druhé polovině 19. století začala prudce upadat a počet tovaryšů klesl na minimum podobně jako počet učňů. Stejný osud potkal i soukenickou řemeslnou výrobu v Jihlavě,²⁶⁾ kde lze pozorovat první náznaky v organizování dělnické třídy koncem šedesátých let v souvislosti se zakládáním továrnami v městě i okolí. První stávka — právě v soukenické továrně — je v Jihlavě zaznamenána r. 1872.²⁷⁾ Podobně jako v Jihlavě i v Humpolci zavedení soukenické tovární výroby v šedesátých letech znamenalo posílení dělnické třídy, i vlivem zproletarizování mnoha drobných mistrů. Roku 1873 zde byl soukenickými tovaryši založen dělnický spolek Školka, který již byl pokusem o třídní organizaci soukenického dělnictva, i když neměl dlouhého trvání.²⁸⁾

Na Polensku došlo ke snahám o organizování dělnictva značně později.

V Polné nebyly vhodné podmínky. Existovaly zde jen drobné průmyslové podniky a proto první dělnická beseda vznikla až r. 1889 v blízkém Dobroníně, až zde byla již od r. 1871 v provozu akciová provazárna, zřízená polenským podnikatelem Jaroslavem Pittnerem, později přeměněná na sklárnu. Dobronínskou dělnickou besedu založili dva polenští občané, bývalý redaktor vídeňských novin *Arbeiterzeitung* Jan Pokorný a Antonín Píbil.²⁹⁾

Muzeum Vysočiny, pobočka v Polné

POZNÁMKY A PRAMENY

- 1) K. Turecký, *Listář města Polné*, str. 69—72. Příloha časopisu *Polensko* 3, 1940 — 4, 1941.
- 2) F. Beneš, *Berní rula 10, Kraj Čáslavský 1*, Praha 1953, str. 297—303.
- 3) K. Turecký, l. c., str. 53—55.
- 4) A. Chalupa a spolupr., *Tereziánský katastr český*, svazek 1, Praha 1964, str. 219.
- 5) J. Muk a J. Pokorný, *600 let textilu na Jindřichohradecku*, Jindř. Hradec 1947, str. 63.
- 6) Protokol polenského soukenického cechu. Okresní archiv Jihlava, pobočka Polná, fond Cech soukenický Polná. V seznamu protokolu bylo sice pokračováno, ale nevíme přesně, jak přestárých a zemřelých mistrů ubývalo. Pokud není uvedeno jinak, jsou další údaje o výrobě cechu čerpány z cechovních jednacích protokolů.
- 7) Podle samostatného seznamu za staršího cechmistra Jana Zimy a cechmistrů Matěje Pešáka, Jana Měřinského, Josefa Rérycha a Františka Wielanda. Muzeum Vysočiny, pob. Polná, inv. č. 619.
- 8) Rukopis polenského kaplana P. Karla Pražana z r. 1877, str. 391. Muzeum Vysočiny, pobočka Polná, inv. č. 15.
- 9a) Rozsah polenské soukenické výroby v letech 1769—1860 se pokusil vyjádřit I. P f a f f v příspěvku *Antonín Pittner — neznámý lidový buditel*, *Český lid* 53, 1966, č. 1, str. 3. Autorem uváděný počet mistrů, tovaryšů a učňů, stavů i zhotovených kusů však většinou vůbec neodpovídá údajům, které měl v cechovních protokolech k dispozici. V citované literatuře, o které výslovně uvádí, že podle ní sestavil tabulku, nejsou žádné údaje o objemu výroby a počtu pracovníků polenského soukenictví.
- 9) 1 kus sukna byl dlouhý 20 vídeňských loktů (15,55 m) a široký 1½ lokte (1,17 m).
- 10) Ř. J. F. Polehradský, *Obráz země České*, Praha 1848, str. 104.
- 11) O brněnských soukenických manufakturách viz F. Mainuš, *Vlnářství a bavlňářství na Moravě a ve Slezsku v XVIII. století*, Brno 1960, zejména str. 109 nn.
- 12) H. Čádrová-Flodrová, *Slavonické soukenictví ve světle statut z r. 1401*, Vlastivědný sborník Vysočiny, oddíl věd společ. 3, 1959, str. 70. Tehdy měli již ve Slavonicích soukeničtí tovaryši organizaci, kterou sami nazývali cechem. Podobně tomu bylo v Českých Budějovicích již r. 1351.
- 13) J. Lukášek, *Dějiny soukenického průmyslu v Humpolci*, Praha 1946, str. 27.
- 14) Stammbuch der Tuchknappenbruderschaft in Iglau, errichtet den 30. Juli 1669. Okresní archiv Jihlava, fond Bratrstvo soukenických tovaryšů, inv. č. 3. Srv. K. Werner, *Urkundliche Geschichte der Iglauer Tuchmacher-Zunft*, Leipzig 1861, 86n, F. Ruby, *Das Iglauer Handwerk*, Brünn 1887, zejména 77n a 126 n, F. Hoffmann, *Nové listy a obrazy z minulosti Jihlavy*, část 1., Brno 1967, str. 180—181.
- 15) Artikel für Tuch- und Kotzenmachergesellen in dem Markgrafthum Mähren, Okresní archiv Jihlava, fond Bratrstvo soukenických tovaryšů, inv. č. 2.
- 16) Protokol na příjmy a vydání řádu soukenického mněsta Polny od dne 1. ledna 1819. Okresní archiv Jihlava, pobočka Polná, fond Cech soukenický Polná. Pokud není uvedeno jinak, jsou údaje o bratrstvu čerpány z této knihy.

- 17) A. K o c m a n a s p o l u p r a c., *Průvodce po Státním archivu v Brně*, Brno 1954, str. 215. O hnutí zaměstnanců brněnských manufaktur proti vykořisťování koncem 18. století srv. F. M a i n u š, l. c., 205n.
- 18) Kniha památní města Polny, díl druhý počínaje od r. 1836, str. 37, Okresní archiv v Jihlavě, pob. Polná, fond Městská správa Polná.
- 19) Srv. F. M a i n u š, *Vlnářství a bavlnářství na Moravě*, str. 89—108.
- 20) O kasátech pořádaných v Humpolci srv. J. L u k á š e k, *Dějiny soukenického průmyslu v Humpolci*, str. 109—111.
- 21) Srv. J. L u k á š e k, l. c., str. 27—31, 42—49.
- 22) B. R é r y c h, *Rok 1848 v Polné*, Polná 1948, str. 10.
- 23) F. H o f f m a n n, *Z počátků průmyslu a dělnického hnutí na Jihlavsku*, Havlíčkův Brod 1955, str. 37.
- 24) J. P u r š, *Dělnické hnutí v českých zemích 1849—1867*, Rozpravy ČSAV 71, sešit 6, str. 57.
- 25) J. P u r š, l. c., str. 92.
- 26) Srv. F. H o f f m a n n, *Z počátků průmyslu a dělnického hnutí*, str. 17. V r. 1835 pracovalo v Jihlavě 544 soukenických mistrů, od r. 1850 začal jejich počet prudce klesat až na 33 mistrů r. 1889.
- 27) F. H o f f m a n n, l. c., str. 39.
- 28) J. J a n á k, *K počátkům dělnického hnutí v Humpolci*, Vlastivědný sborník Vysočiny, společ. 4, 1961, str. 109—126.
- 29) Srv. rukopis Květy R é r y c h o v é o počátcích dělnického hnutí na Polensku v archivu Muzea Vysočiny, pobočka Polná.

Bohuslav Hladík

Die Bruderschaft der Tuchmachergesellen in Polná in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts und ihre soziale Bedeutung

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Tuchmacher waren in Polná bis zum letzten Viertel des 19. Jahrhunderts die bedeutendsten Handwerker. Den grössten Aufschwung erreichten sie in den Jahren 1800—1835, in denen die Jahreskapazität 10.000—20.000 Tuchstücke betrug. Damals arbeiteten bis zu 280 Meister, 110 Gesellen, 100 Lehrlinge und eine unbestimmbare Anzahl von Spinnern und Familienmitgliedern der Meister.

Die Bruderschaft der Tuchmachergesellen ist durch das Kassenbuch aus den Jahren 1819—1846 belegt. Sie vereinbarte sowohl die einheimischen, als auch die wandernden Gesellen, deren Herkunft auf der Karte No. 1 verzeichnet ist. Die Bruderschaft hatte nur Unterstützungsscharakter. Von den in den Jahren 1819—1846 eingehobenen Mitgliedsbeiträgen 2622 Gulden gab sie 15.5% als Unterstützung an Kranke und Beschädigte, 31,2% für die Unterkunft der Wandergesellen (Herberge), 2.9% Inventar, 4.7% Administrative, 31.4% für Getränke bei Versammlungen und 14.3% für religiöse Zeremonien.

Die Bruderschaft war den Vorsitzenden der Tuchmacherzunft ganz untergeordnet, auch in der Zeit der antretenden ersten industriellen Revolution, und vertrat keinesfalls die Interessen ihrer Mitglieder gegenüber der Zunft. Eine negative Rolle spielten hier vor allem die veralteten Regeln der Bruderschaften, die durch Jahrhunderte nicht geändert wurden. Die Abhängigkeit der Gesellen von der Zunft und die übermässige Arbeitsbelastung, als auch die Arbeitszeit spiegelten sich ungünstig in deren mässigen bürgerlichen Anteilnahme an dem damaligen regen kulturellen Leben der Stadt als auch an den revolutionellen Ereignissen des Jahres 1848.

Übersetzt von Václav Kruis

